

Tévhitek és tények

a Kongói Demokratikus Köztársaság
előtti Kongóról egy történelmi
áttekintés ürügyén

**HEROS NATIONAL
MZEE LAURENT DESIRE KABILA
1941 - 2001**

A KONGÓ név mindenkinek ismerős, de azon kívül, hogy Afrika kellős közepén van – és érdekes módon Európa-centrikus világtérképünknek is szinte pontosan a közepén fekszik –, még esetleg a törpe pigmeusokat, a dzsungelt és vadállatait, netán az Ebola-járványt idézzük fel hallatán, némi misztikummal körítve. Akik már a hatvanas évtized elején is figyelték a nemzetközi élet híreit, azok aránylag sokat hallhattak az országról hazánkban, azóta viszont alig-alig, legfeljebb a kilencvenes évek során, amikor részben a ruandai mészárlások következményeként a kongói (zaire-i) diktátor is lemondásra kényszerült, továbbá az „Afrika első világháborúja” néven számon tartott, 1998-tól 2003-ig zajló, de még a mai napig elhúzódó véres konfliktus kapcsán.

Afrika harmadik legnagyobb területű országa, folyója – a Kongó – a második leghosszabb a földrészen, vízhozamát tekintve pedig csak az Amazonas előzi meg a Földön. Majdnem két és fél millió km²-en él mintegy ötvenötmillió ember, a csecsemőhalandóság több mint 100‰ és egy millió fölött van a HIV-fertőzöttek száma. Az ország hivatalos nyelve a gyarmati időkben gyökeret vert francia (mely ennél fogva közvetítő szerepet tölt be, hiszen nem őshonos nyelv), továbbá négy, úgynevezett nemzeti nyelve (lingala, szuahéli, luba és kongó) van, de összesen több mint kétszázra becsülik a beszélt helyi nyelvek számát. A természeti kincsekben – köztük számos stratégiai jelentőségű ásványban – kivételesen gazdag ország adottságai révén regionális nagyhatalommá válhatna, s az utóbbi évszázadokban többször – világméretben is – jelentős eseményekhez kötődik története, ám lakói szinte kivétel nélkül ma is döbbenetes szegénységben élnek. Jelen írás időrendben igyekszik végigtekinteni e nagy történelmi csomópontokat, miközben néhány, magát makacsul tartó tévhitet is megpróbál eloszlatni.

A nagy földrajzi felfedezések korában Afrika nyugati partvidékén egyre délebbre merészkedő portugálok egyik, Diogo Cão által vezetett expedíciója fedezte fel a Kongó folyó torkolatvidékét a 15. század végén. Ez az óceánhoz közeli vidék, a szomszédos Angola partmenti területével egyetemben, rövidesen részévé vált az úgynevezett atlanti háromszög-kereskedelemnek Európa, Fekete-Afrika és Amerika között. E gazdasági körforgás keretében az európai kereskedők saját áruikat (főként szöveteket, elavultabb lőfegyvereket, fémeszközöket, dohányt, alkoholt, üvegárut) adták el a partközelségben élő afrikaiaknak, akiktől egyúttal rabszolgákat vettek. Az elhurcolt szerencsétle-

neken jókora haszonnal adtak túl Amerikában, miközben különböző, Európában keresett nyersanyagokat (cukor, dohány, kakaó, indigó, bífortettő, gyapot stb.) vásároltak, melyeket aztán szintén jó áron értékesítettek az öreg kontinensen. Ezzel mintegy három évszázadra (16–19.) a Kongó torkolatvidéke – főként az elhurcolt rabszolgák révén – elkerülhetetlenül bekapcsolódott a korabeli trikontinentális cserekereskedelmi rendszerbe.

A huszadik század során az atlanti rabszolga-kereskedelem mértékét igyekeztek igencsak eltúlozni (egyesek – főként afrikaiak – több tíz- sőt, százmilliókat emlegettek), hogy a minél nagyobb számokkal egyrészt büntudatot és szenzációt keltsenek, másrészt hogy ezeket kihasználva további segélyekre és üzleti haszonra, nagyobb turisztikai bevételekre tegyenek szert. A Philip D. Curtin által az 1960-as évek végétől elinduló alapos kutatások révén mintegy 12 millióra becsülik ma az atlanti kereskedelemben útnak indított rabszolgák számát, ebből Közép-Afrika mintegy 4,8 millióval részesedett. (Dorigny–Gainot, 2006: 19–21 és Fage–Tordoff 2004: 212–227.)

A portugálok a parthoz közeli, s a vidéknek Európa számára nevet adó legjelentősebb országgal, a bantu népeket tömörítő Kongó Királysággal létesítettek gyümölcsöző kapcsolatot, de sem a portugál király, sem a királyság kereszténységet felvett uralkodói nem tudták megakadályozni a portugál rabszolga-kereskedők által szervezett, a szárazföld belsejéből a partra tartó rabszolgakaravánok áradatát. Később, 1665-ben a portugálok végleg szétzúzták a Kongó Királyságot, és háborítatlanul folyt tovább az emberkereskedelem. (Fage–Tordoff 2004: 206–207, 261.)

A Kongó-medence keleti részén élők sem érezték magukat biztonságban, mivel már a 17. századtól szuahéli–arab rabszolga-kereskedők vadásztak rájuk. A foglyokat főleg Zanzibáron keresztül kisebb mértékben európaiak vitték Amerikába és a Mascarenhas-szigetek ültetvényeire (mintegy félmilliót), továbbá jóval nagyobb mennyiségben arabok és egyéb keleti kereskedők Egyiptomba és Ázsiába: az Arab-félszigetre, a Török Birodalom területeire, Perzsiába és Indiába. Eközben az európaiak különféle trópusi javakkal is kereskedtek a Kongó torkolatánál, ahonnan 1816-ban az angol Királyi Földrajzi Társaság egy sikertelen expedíciót indított a szárazföld belseje felé a folyó vonalának meghatározására. A kedvezőtlen klíma és a befelé vezető nehéz terep miatt szinte az egész Kongó-medence ismeretlen terület volt egészen az 1870-es évekig. A kor egyik legismertebb Afrika-kutatóját, az orvos-hittérítő David Living-

stone-t¹, akiről – miután a Zambézi vidékéről a Nílus forrásának felfedezésére indult – a kortársak 1866 óta nem tudták, él-e még, 1871-ben a walesi származású amerikai újságíró–felfedező, Henry Morton Stanley találta meg a Tanganyika-tónál. Stanley ellenőrizhetetlen állítása szerint ekkor így köszöntötte a híres skót orvost: „*Dr. Livingstone, ha jól sejttem?*” („*Dr. Livingstone, I presume?*”). Ez a teátrális mondat bő fél évszázadig ismételt szólássá vált, mivel az újságíró erről az útvjáról nagyszerű könyvet adott ki (*How I Found Livingstone; Travels, Adventures, and Discoveries in Central Africa* [Miként találtam meg Livingstone-t. Utazások, kalandok és felfedezések Közép-Afrikában], 1872). A következő, 1874–77-es útja során Stanley ismét csak Zanzibárból indulva végigküzdötte magát a Kongó folyó mentén kelet–nyugati irányban a torkolatig, és megoldotta a század egyik nagy földrajzi rejtélyét, feltérképezve a Kongó meglepő folyásirányát. Erről szóló kötete is több nyelven jelent meg és vált bestsellerré (*Through the Dark Continent* [Keresztül a sötét földrészen], 1878).²

Éppen ebben az időben zajlott 1876-ban a brüsszeli földrajzi konferencia, melyre II. Lipót belga király a kor neves felfedezőit hívta össze, és melynek során a király sugallatára elhatározták, hogy Livingstone nyomdokain haladva „modern kereszties hadjáratot hirdetnek” az Afrikát még mindig sújtó rabszolga-kereskedelem ellen, valamint elviszik a nyugati civilizáció „fényét” az egész kontinensre, „bevilágítva annak minden szegle-

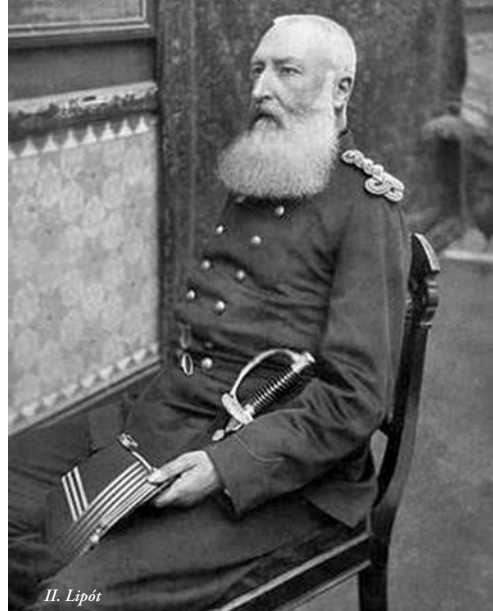
tét”. Ennek érdekében egy nemzetközi egyesület hoztak létre, az Afrikai Nemzetközi Társaságot (*Association Internationale Africaine*, AIA), élén II. Lipóttal. A Társaság nemzeti szekciói kijelöltek maguknak egy-egy még nem ismert területet Afrikában, és odahaza támogatókat igyekeztek szerezni feladatuk végrehajtásához.

A kalandvagyó Stanleyt ekkor bérelte fel a szintén merész II. Lipót, hogy dolgozzon neki (illetve eredetileg a belga szekciónak), és próbálja bennszülött vezetőkkel kötött szerződések révén számára a felfedező által bejárt területen a kereskedelem monopóliumát megszerezni. E cél érdekében II. Lipót 1878-ban létrehozott egy döntően általa birtokolt részvénytársaságot, melynek tudományosan hangzó neve – Bizottság a Felső-Kongó Tanulmányozására (*Comité d'Études du Haut-Congo*, CEHC) – jótékonyan leplezte az uralkodó valós szándékait, vagyis hogy gyarmatot szerezzen Belgiumnak. Ekkoriban II. Lipót még nem tudta, hogy ezt miként és főleg hol valósíthatja meg, így egyszerre több vasat is a tűzben tartott (a világ több részén keresett gyarmatosításra alkalmas helyszínt).³ A belga politikai erők és a választók azonban nem lelkesedtek a király elképzeléséért, így igyekezetét titokban tartotta. A Kongó térségében kifejtett erőfeszítéseibe ugyanakkor más európai hatalmak is beleszóltak, így Portugália, Franciaország, Németország és Anglia, hiszen II. Lipót törekvése időben egybeesett a gyarmati versenyfutás kezdetével, azaz a gyarmatosítási, tengerentúli impériumalkotó lázzal.

Miközben Stanley szorgalmasan kötötte a szerződéseket, a belga király rádöbbsent, hogy egyik európai hatalom sem nézi jó szemmel, ha neki a CEHC-n keresztül kizárólagos kereskedelmi jogai lesznek a Kongó-medencében, az érdekkellenték miatt pedig egyetlen állam sem fogja tétlenül nézni törekvéseit. Rövidesen tudomást szerzett róla, hogy riválisa támadt a térségben: Pierre Savorgnan de Brazza francia katonatiszt szintén szerződéseket kötött – igaz, bármiféle hivatalos felhatalmazás nélkül – arról, hogy a területek fölötti szuverenitást a helyi vezetők átadják Franciaországnak. II. Lipót kénytelen volt belátni, amennyiben e megállapodásokat Párizs kihasználja, ő már hiába fogja lobogtatni monopólium-szerződéseit, a franciáknak azokat nem kell figyelembe venniük. Ezért úgy döntött, emeli a tétet, és egy szinttel feljebb helyezte a versenyt.

1882 nyarán titokban új szervezetet alapított Kongói Nemzetközi Társaság (*Association Internationale du Congo*, AIC) néven, amelyet igyekezett az 1876-os Nemzetközi Társaságként feltüntetni, hiszen annak is ő maradt a vezetője. A francia törvényhozás 1882 novemberében visszamenőlegesen elismerte Brazza 1880-as szerződését, és ezáltal igényt formált a Kongó-medencére. Stanley 1882 ősztől az AIC nevében kezdett szintén olyan szerződéseket kötni, melyek értelmében a helyi uralkodók a területük feletti szuverenitást átadják. Belgium nevében nem köthette e megállapodásokat, mivel az ország – alkotmánya értelmében – önként vállalt örökös semlegességet, így az ilyen jellegű szerződésekkel nyíltan összetűzésbe került volna a franciákkal, továbbá ugyanekkor Portugália is bejelentette igényét a területre azon a címen, hogy már évszázadok óta birtokolja a partvidéket.

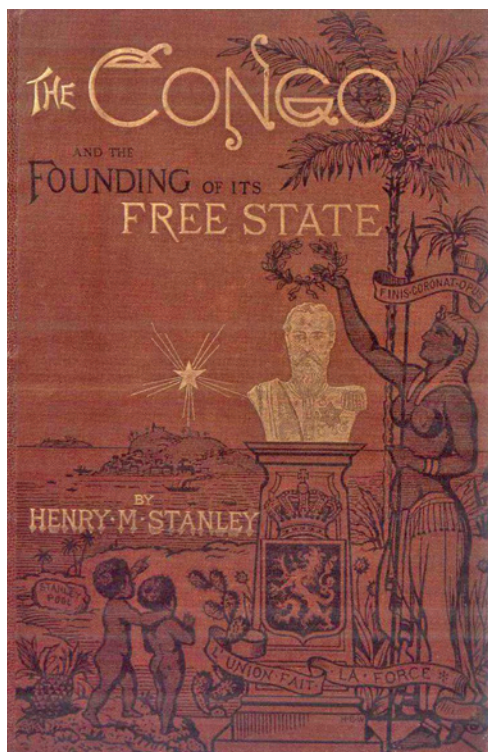
Így részben a Kongó kapcsán kialakult konfliktus miatt jött létre 1884–1885-ben az első interkontinentális multilaterális konferencia Berlinben a német kancellár, Otto von Bismarck kezdeményezésére, amelyen bár tulajdonképpen négy földrész (Európa, Ázsia, Amerika és Afrika) országait képviselték a jelenlévők⁴, döntően mégis európai jellegű maradt, még akkor is, ha itt jelent meg először Európában az Egyesült Államok többoldalú tárgyaláson. Az eseményen egyrészt általános rendelkezéseket fogadtak el a tudományos kutatások ösztönzése, valamint a hittérítés és a rabszolga-kereskedelem elleni küzdelem támogatásáról, másrészt kimondták a hajózás szabadságát a Kongón és a Nigeren, továbbá kijelöltek egy szabad kereskedelmi övezetet a Kongó térségében, illetőleg elfogadtak egy, a területfoglalásokra igen

II. Lipót

korlátozottan (csak a parti új igényekre) érvényes szabályt. Mindössze ennyiről állapodtak meg a berlini konferencián, amelynek aránylag rövid hivatalos szövege – hiszen törvény lett belőle – magyarul is több mint száz éve olvasható⁵, mégis kevesen veszik a fáradságot, hogy belenézzenek a dokumentumba, holott azzal gátat lehetne szabni a tévhitnek⁶ terjedésének.

A leggyakoribb tévedésnek azt az állítást tartom, hogy ezen a konferencián osztották fel Afrikát, pedig erről szó sincs. Az ugyan igaz, hogy az esemény részét képezte az afrikai gyarmatokért folytatott versenyfutásnak (mely már korábban kezdetét vette), de területi felosztásról nem állapodtak meg Berlinben. A másik sokszor előforduló tévedés szerint e konferencia döntései alapján szerezhette meg II. Lipót szinte az egész Kongó-medencét. Valójában a király követői nem a konferencián, hanem azzal párhuzamosan, bilaterális tárgyalások keretében egyezkedtek a különböző delegációkkal Belgium afrikai törekvéseiről, és ezen kétoldalú megbeszélések során nyert nemzetközi elismerést II. Lipót igénye a Kongó-medence jelentős részére. Az uralkodó azt ígérte, hogy ott majd európai mintára civilizálja az őslakosokat. A nemzetközi jog szempontjából független államot hozott létre Kongó Szabad Állam néven, mely személye révén csupán perszonálunióban állt Belgiummal.⁷ E megoldás azért felelt meg a hatalmaknak, mivel egyik sem szerette volna a másik fennhatósága alatt tudni a területet, a belga térnyerés pedig valamennyi vetélkedő gyarmatosítót kizorítva az ütközőállam szerepét ruházta rá Kongóra. Az új államalakulat 23 évig állt fenn. Kongó Szabad Állam gyarmati státuszra utaló jegyeket mutatott a gyakorlatban, az országot rengeteg tényleges kapcsolat fűzte Belgiumhoz. Ugyanebben az időben a franciák is részleges sikert értek el, hiszen egy jóval

Stanley: *The Congo and the Founding of its Free State* (1885)

kisebb terület fölött az ő uralmukat is elismerték, létrehozva azzal a Kongó folyó jobb partján Francia Kongó gyarmatát (Brazzaville központtal), mely 1960-ban vált függetlenné. A történelem során többnyire hasonló elnevezésű két államot és volt gyarmatot azóta is gyakran keverik össze.

Miután 1885 tavaszára II. Lipót jogilag a terület birtokosává vált, három nagy feladat állt előtte. Először is ténylegesen meg kellett hódítani – fegyverrel – a nagyhatalmak által a birtokként elismert területet (ehhez katonaságra, vagyis európaiakból álló tisztkarra, illetve a már régebben gyarmatosított térségekből európai kiképzést kapott afrikai közlegényekre volt szüksége), mivel nem számíthatott arra, hogy a területen élő törzsek és a keleti részén uralkodó rabszolga-kereskedők⁸ majd önként alávetik magukat új uruknak. Másodszor szakemberek (mérnökök, közgazdászok, agrónomusok, tudósok) segítségével ki kellett derítenie, milyen forrásokból juthat bevételhez új állama (milyen erőforrásokat lehet gyorsan hasznosítani). Harmadszor pedig a működtetéshez minél előbb ki kellett építenie az ország egységes közigazgatását és igazságügyi rendszerét (szintén európaiak segítségével).

A többi, alapvetően a helyi erőforrások mielőbbi kiaknázásán nyugvó gyarmati rendszerekhez hasonlóan mindez rengeteg buktatóval, véres har-

cokkal és a túlélésért folytatott küzdelemmel járt – gyarmatosító és gyarmatosított oldaláról egyaránt. Az első évtized borzalmairól, az ott dolgozó európai alkalmazottak embertelenségéről, a bennszülöttek elleni küzdelemről, az idegörlő környezetről született meg 1902-ben az angolszász kisregényirodalom egyik legjobbnak tartott műve, *A sötétség mélyén* (*Heart of Darkness*) a lengyel származású, Angliában letelepedett Joseph Conrad tollából, akit helyszíni élményei ihlettek a mű megírására.

Kongó fő kiviteli termékei az elefántcsont, majd az elektromosság ipari felhasználásának terjedése, valamint a jármű- és gépipar robbanásszerű fejlődése nyomán a kaucsuk, a pálmaolaj, később pedig a réz lettek. A kiaknázás államszerű kereteinek megteremtése során II. Lipót európai, főként alattvalói közül verbuvált hivatalnoki és tisztkarra támaszkodott. A gazdasági, különös tekintettel a vasúti beruházásokhoz szükséges képzetlen munkaerő hiányát a helyi, kényszermunkára birt lakosságon, valamint az Afrika más részeiről toborzottakon túl, a korabeli példát követve kínai kulikkal és barbadosi feketékkal akarta megoldani, e törekvései azonban nem váltak be. Noha sokan meghaltak az 1889–1898 között épült Matadi–Léopoldville vasút építése során (mely a Kongó torkolatát kötötte össze a hajózható belső folyószakasszal), mégis legalább négyszer több áldozata volt a szomszédos Francia Kongóban később, a két világháború közt épült vasútnak. Ez utóbbi kapcsán korabeli írók, így a később a Mairget felügyelő figuráját sikerre vivő belga Georges Simenon újságcikkei még jobban eltúlozták az eleve szörnyű helyzetet, minek nyomán többen manapság is összekeverik a két kongói vasútépítés egyaránt tragikus, de mégis eltérő történetét.⁹

Mivel az afrikai gyarmatán teljhatalmú II. Lipót képtelen volt annyi pénzt előteremteni (hitelek mellett vagyonából is jelentős részt költött), hogy a hatalmas ország minden részén kiaknázza a természeti erőforrásokat, holott egyre több bevételre lett volna szüksége a közigazgatás és a hadsereg működtetéséhez, ezért az uralkodó Kongó egyes részeit és bizonyos ásványkincseinek kitermelését koncesszióba adta a 19–20. század fordulóján különböző bankok és nagyvállalatok számára. E beruházók zömmel belga (*Société Générale de Belgique*), brit (*Barclay's, Midland, Baring, Rothschild, Lever Brothers* – a mai Unilever őse), amerikai (*Rockefeller, Ryan és Guggenheim*), valamint német és ausztrál tőkés vállalkozások voltak, amelyek a saját ellenőrzésük alatt álló területeken gyakorlatilag élet-halál urai lettek, hasonlóan a királyhoz a saját kezelésében megtartott körzetei-

ben. E könyörtelen profitéhség, amely a termelési mutatók növelése érdekében nem riadt vissza az erőszak, a fenyegetés, a zsarolás semminemű formájától, szemet szúrt az ott tevékenykedő európai és amerikai – egyebek közt fekete – hittérítőknél, utazóknak, diplomatáknak (hiszen a király nem ezt ígérte), és kirobantotta a 20. század elejére az egyik első nemzetközi filantróp botrányt.

A majdnem kényszermunka jellegű termelés következtében elhunyt áldozatok számát a korabeli, illetve az elmúlt két évtized során az eseményt „újra felfedező” szenzációhajászok igen magasra tették, tízmillió embert emlegetve. Kongó lakosságáról csak 1926-ból rendelkezünk először népesedési adatokkal, és azok mintegy nyolcmillió népességet mutattak, 1930-ra pedig kilencet. Ehhez képest duplájára becsülték a 20. század első felében az európai gyarmatosítást megelőző, 1880 körüli lélekszámot, holott semmi nem igazolja e kalkulációkat, egyszerűen nem tudni, mennyi lehetett a terület lakossága az első megbízhatóbb adatok előtt fél évszázaddal. (Vellut 2005: 19.)

Ami viszont bizonyos: nem írhatták módszereken és tömegével a helybélieket az európai gyarmatosok és tőkésék, hiszen azzal a saját termelőerejüket és jövedelmüket csökkentették volna. Értelmit veszti ezáltal az a szintén mostanában divatos álláspont, mely szerint népiirtás, egyenesen afrikai holokauszt zajlott volna II. Lipót uralma alatt. E fogalmak tudatos, tervszerű és nagyarányú hóhér munkát feltételeznek, de vajon erre miként lett volna képes az a 400 európai (apácákat, szerzeteseket, szakmunkásokat stb. beleértve), aki Kongó Szabad Államban a „vörös kaucsuk” vidékein dolgozott? Még inkább értelmetlennek tűnik, hogy ha ez igaz lenne, akkor miért támogatta anyagilag a király a Liverpooi Trópusi Orvoslás Iskolájának (*Liverpool School of Tropical Medicine*) álmokórellenes kutatásait, ha nem azért, hogy a vidéken európai és afrikait egyaránt sújtó betegséget leküzdjék? Miért igyekezett az európaiak részéről napvilágra kerülő, afrikaiakkal szemben elkövetett kihágásokat szigorúan büntetni, nem lett volna egyszerűbb eltusolni azokat? A felbolydult térségben tapasztalható népességcsökkenés, mely kétségtelenül bekövetkezett, ám arányai ismeretlenek, sokkal inkább volt az európai, illetve a szuahéli–arab rabszolga-kereskedők, továbbá a helybeliek által immár nagyobb távolságokra is eljuttatott halálos fertőző betegségek – köztük a malária, a fertőző nemi betegségek, a himlő és a spanyolnátha – következménye, semmint bármilyen tudatos és tetteges bűncselekményeké. (Vellut 2005: 16, 19; Etemad 2000: 132.)

A történetek elleni tiltakozó kampányt a mai

emberjogi aktivista szervezetek egyik elődjének tekinthető – két író, Edmund Dene Morel és Roger Casement által létrehozott – Társaság Kongó Megreformálására (*Congo Reform Association*) vezényelte Angliából. A törekvéshez olyan prominens személyiségek csatlakoztak Amerikában is, mint Mark Twain (lásd *King Leopold's Soliloquy* [Lipót király monológja] című 1905-ös írását)¹⁰, Sir Arthur Conan Doyle (*The Crime of the Congo* [A kongói bűntény] című, 1909-es könyvével) vagy a fekete polgárjogi aktivista Booker T. Washington és W. E. B. DuBois. A világsajtóban II. Lipót ellenkampányt indított, amely végül elbukott, és a belga kormány kénytelen volt rászánnia magát 1908-ban, hogy a királytól átvegye immár állami kézbe Kongót, amely ezzel Belga Kongó néven jogilag is az európai ország gyarmatává vált egészen 1960-ig.

Belgium azt ígérte, hogy példát mutat emberiségből, és valóban igyekeztek például az alapfokú oktatást elterjeszteni a katolikus egyház segítségével, de a gazdaságban csupán valamelyest finomították a korábbi módszereken. A gyarmat urai úgy vélekedtek, hogy a terület önállóvá válása legkevésbé egy évszázadot vesz igénybe, ehhez mértékig igyekeztek gondosan, alaposan, de fokozatos lépésekben felkészíteni Kongó lakosságát. Ennek értelmében először az alapfokú oktatást kívánták a lehető legszélesebb mértékben kiterjeszteni, utána következett volna a középfokú képzés kibővítése, és csak az 1950-es években nyílt meg az első egyetem a gyarmat igazgatási székhelyén, Léopoldvilleben (a későbbi Kinshasában). A két világháború között a nagy tőkés társaságok továbbra is jól működötték a gyarmati gazdaságot, ültetvényeiken egyrészt helybéli (banánt, mahagónit, ébent), másrészt Amerikában és Ázsiában honos növényeket (kávét, teát, gyapotot) termesztettek, illetve exportáltak. A föld mélyéről kitermelt anyagok sora is bővült: a rézen kívül fokozatosan az arany, ezüst, gyémánt, vas, ón, cink, kobalt, kadmium, tórium, tantál, nióbbium, európpium, tórium és urán is egyre nagyobb mennyiségben jutott el Európa és Amerika gyáraiba.

A második világháború során fontos szerephez jutott Kongó, mivel az ásványkincsek bősége révén a nyugati szövetségesek részben itt szereztek be a szükséges fémércet fegyvereikhez, aminek következményeképpen az Egyesült Államok egyre nagyobb mértékben fektetett be a stratégiai ércek bányászatába. A háború végén a csendes-óceáni hadszíntér felszámolásában és a nukleáris elrettenésen alapuló hidegháború kezdetében is kulcsszerepe volt Kongónak: részben a délkeleti, ásványok-

ban gazdag Katanga tartomány UMHK nevű bányai konglomerátumának shinkolobwei bányájából származott az a dúsitott urán, amelyet a Hirosimára és Nagaszakira ledobott amerikai atombombák megépítéséhez használtak.

A második világháború alatt jelentősen növekedett az iparban (robot jelleggel is) dolgozók aránya, így Belga Kongó Afrika egyik legtöbb ipari munkását foglalkoztató gyarmata lett az ötvenes évekre. Ezért az Egyesült Államok egyre komolyabb veszélyt látott abban, hogy a Szovjetunió vagy csatlósai megpróbálhatják befolyásuk alá vonni a stratégiai ásványkészletekben rendkívüli módon gazdag gyarmatot, illetve annak politizálni kezdő elitjét és/vagy tömegeit, megvetve ezzel lábukat Közép-Afrikában. Ezekben az években tucatszám váltak függetlenné az afrikai és ázsiai gyarmati területek, amelyek közül többen az el nem kötelezettek körét választották, míg más államok a kommunista vagy a nyugati táborhoz pártoltak. 1960-ban a belgák is kénytelenek voltak megadni a függetlenséget¹¹ Kongó számára, habár az Egyesült Államokkal és többi nyugati szövetségeseivel együtt remélték, hogy egy konzervatívabb, nacionalista kormány révén majd tovább folytathatják jövedelmező üzleteiket az országban.

Számításaitak keresztülhúzta, hogy a népszerű, radikális Patrice Lumumba lett a miniszterelnök, akiben kommunista ügynököt sejtettek, ráadásul a fővárosban a fekete közkatonaság fellázadt. Emiatt Belgium fegyveresen beavatkozott, mire válaszul Lumumba először az ENSZ segítségét kérte, majd a Szovjetunióét. A történetek nagy nemzetközi visszhangot kaptak, ugyanis az ENSZ fennállása óta először Kongóban lépett elő megfigyelőből operatív katonai szereplővé. A világszervezet történetének egyik legnagyobb szabású béketeremtő akciója során 1960 és 1965 között volt olyan időszak, amikor csaknem 20000 kékszakos katona állomásozott Kongóban, sőt, az ENSZ még a közügyek irányítását is átvette egy időre az országban. Dag Hammarskjöld, a világszervezet főtitkára a kongói intervenció kapcsán kezdte dédelgetni azon elképzelést, miszerint megakadályozva Közép-Afrikában egy potenciális közvetlen konfliktust a Szovjetunió és az Egyesült Államok között, az el nem kötelezettek mozgalma felé nyitva, a tömblogikától független saját politikát folytasson. Bár szándéka végül összecsengett a Nyugat érdekeivel, azt mégsem tudta megvalósítani, mivel 1961-ben, nem sokkal Lumumba kongói miniszterelnök amerikai és belga közreműködéssel megszervezett kivégzése után, máig tisztázatlan körülmények között egy repülőgép-balesetben életét veszítette.

Még ezen eseményeket megelőzően Joseph-Désiré Mobutu, Brüsszel és Washington saját ügynöke egy puccs során magához ragadta a hatalmat Kongóban, miközben két, ásványkincsekben igen gazdag tartomány, Dél-Kasai és Katanga – amelyeket Dél-Afrikán kívül Európából és Amerikából is támogattak – kikiáltotta különválását. Mihelyt Lumumba már nem jelentett veszélyt, a kormányerők az ENSZ segítségével elfojtották a két szeparatista törekvést is.¹² 1963-tól Lumumba követői gerillaharcokat kezdtek, a hatalmat 1965-től Mobutu azonban biztosan a kezében tartotta. Az északkeleti tartományokban erős gerillák főhadiszállásán 1964–1965-ben megjelent a kubai rakétaválság után negyedszázadon át forradalmat exportáló Fidel Castro küldötte, Che Guevara egy csapat fekete kubaival. Guevara egy kelet-kongói forradalom kirobbantásáról álmodozott, de a valóságban mégis azt kellett tapasztalnia, hogy a helyi vezetők, köztük Laurent-Désiré Kabila is inkább időztek a térség aránylag biztos pontját jelentő Tanzánia fővárosa, Dar es-Salaam hoteljeiben, minthogy segítettek volna neki kiképezhető szabadságharcosokat keresni. A kubai forradalmár végül dühösen és kiábrándultan tért haza.

Mobutu 1971-től rohamosan „zairizálta” önmagát¹³ és országát, vagyis minden eszközzel, többek között államosítással és a katolikus keresztnevek elvetésével kényszeresen igyekezett visszatérni az „ősi gyökerekhez”, miközben az afrikánizálás általa választott módszere semmit nem adott népének. A gazdaság korábbi belga dominanciáját megváltoztatta, inkább kítárva a kapukat a többi – köztük

Mobutu Sese Seko

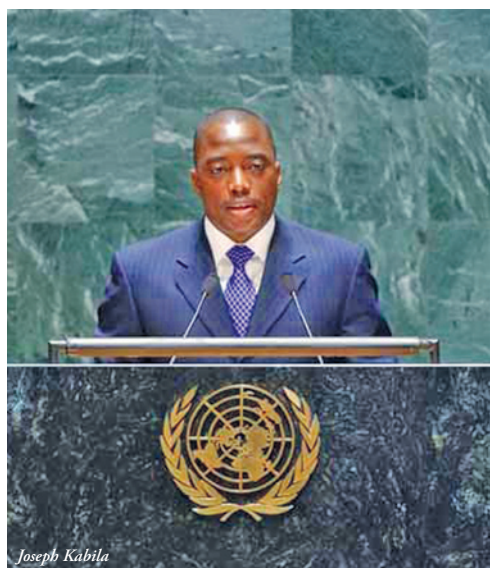
Belga Kongó pénzerméi

számos új – külföldi befektető (Egyesült Államok, Anglia, Dél-Afrika, Olaszország, Japán, Nyugat-Németország) előtt. Grandiózus terveivel és esztelen költségesével, illetve környezete pénzelésével Mobutu a hetvenes évek végére nyomorba juttatta országát. (Az európai gyógyszersegélyeket például a diktátor családja árusította a rászorulóknak!) A diktatórikus módszerekkel kormányzó Mobutu igyekezett saját népétől is védeni magát, katonai elitcsapatát franciák, kínaiak, észak-koreaiak, izraeliek képezték ki, jelezve, hogy mindezen országoknak üzleti ügyeik voltak Zaire-ban. Az államkassza fosztogatásában a helyi kleptokráciát, amely az állami és a katonai elitből tevődött össze, egy kisebb „libanoni” (azaz közel-keleti) üzletemberkolónia segítette, amely a csempészésben, a pénz külföldi befektetésében volt járatos.

Mobutut főleg az Egyesült Államok, Belgium és Franciaország támogatták, mivel politikai céljaik egyeztek abban, hogy a hidegháború közepette egy erős emberre van szükség a szövetségként kezelt soknemzetiségű állam élén, olyan valakire, akinek nincs tömegtámogatottsága, így nem érez felelősséget, bármit könyörtelenül megvalósít.

A kezdetben egységes nyugati támogatás megroppanásának egyik szemléletes példája a kongói nyelvkérdés. A szuahéli terjedése mellett a belga gyarmatosítás által meggyökeresedett és szintén lingua francává vált francián túl az angol is egyre gyakrabban használt, már-már rivális nyelvvé lépett elő az utóbbi időben.¹⁴ Zaire-ban is éreztették hatásaikat a nyolcvanas évek végén globálisan bekövetkező változások. Étienne Tshisekedi és a Szuverén Nemzeti Konferenciával egy rövid demokratizálódási folyamat indult meg, ám 1992 végén Mobutu már ismét biztosan tartotta kezében a gyeplőt.

1994-ben a szomszédos Ruandából a tuszik bosszúja elől menekülő egymillió hutu – köztük a ruandai hadsereg és a szélsőséges hutu milícia, az Interahamwe java – érkezett Kelet-Kongóba, felborítva az erőviszonyokat és destabilizálva az érintett tartományokat. Az ország a deklarációk szintjén tovább haladt a demokratikus átmenet felé, ám közben a ruandai és az ugandai kormány támogatásával a keleti lázadók Laurent-Désiré Kabilával az élen nyugatra nyomultak, bevették a fővárost, Kinshasát, és Kabila immár önjelölt elnökként

1997-ben visszanevezte az országot Kongói Demokratikus Köztársasággá. Vele sem érkezett meg azonban a demokrácia, sőt, a környező államok szinte mindegyike belebonyolódott a kongói konfliktusba. Kabila autokratikus kormányzása ellen több belső erő lázadásba fogott. 1998-ban tört ki „Afrika első világháborúja”, melyben 1999 végétől az ENSZ ismét szerepet vállalt, eleinte fegyvertelenül, majd közvetlen harcoló félként, minek nyomán évek óta ismét húszezres létszámhoz közelít a kongói ENSZ-misszió. A rendkívül zavarosnak tűnő helyzetben 2001 elején egyik testőre megölte az elnököt, és azóta fia, Joseph Kabila az ország új államfője.¹⁵

Kevés huszadik századi politikai vezető tudta örökletessé tenni hatalmát, még kevesebb tudta a harmadik évezredbe is átmenteni – Kabilának sikerült. Azonban az országban jelenleg is több állam befolyása érvényesül, keleten továbbra is jelentős az ugandai és ruandai kormányzat, valamint a menekültként érkező, egyébként rendszerint felfegyverzett hutuk szerepe. A központi hatalom gyengesége miatt virágzik az arany, a gyémánt és a koltan – ez utóbbi a játékkonzol-, a mobiltelefon-, a motorgyártás, a repülőgép- és a hadiipar fontos alapanyaga – csempészete a Kelet-afrikai-árokrendszer vidékéről elsősorban Ruandán keresztül a Brüsszel/Antwerpen/London háromszögbe. (Mindennapi árucikkeket – szappant, mosóport, borotvát, csokoládét stb. – helyi valutára váltanak, majd a bányászok által kitermelt kincsekre cserélik, melyek főként Európába vándorolnak, s ott svájci számlákon külföldi valuta lesz belőlük. Az üzlet busás haszna tovább

fokozza a fegyverkezést.) Mivel politikai-gazdasági szempontból világszinten fontos a térség, még ha a magyar sajtóban alig szerepel is, a meghatározó hatalmak jelen vannak, de legalábbis kellően képviselik érdekeiket, ezért érvényesül egyre jelentősebb mértékben Kína befolyása is.

Jegyzetek

- 1 Livingstone-nak a gyarmati versenyfutásban betöltött szerepéről és a portugálokkal kapcsolatos viszonyáról lásd Kicsindi Edina (2006): „Scramble for Africa: Livingstone és a portugálok.” In: Szommer Gábor – Szabó Loránd – Ölbei Tamás – Wilhelm Zoltán (szerk.): Anyaországok és (volt) gyarmataik 2. Pécs, PTE Afrika – Amerika – Ázsia Universitas Munkacsoport: 105–116.
- 2 Stanley-ről rövid írás olvasható az Afrika Tanulmányok idei előző, 2008-as 3. számának 52. oldalán: Sir Henry Morton Stanley, David Livingstone megtalálója.
- 3 II. Lipót szeme előtt a holland gyarmatosítás példája lebegett, lásd erről magyarul bővebben: Szabó Loránd (2005): „A jávai holland modell és II. Lipót.” In: Balogh Tibor – Bayankhuu, Batsaikhan – Kiss Katalin – Ulcz Gyula (szerk.): Keleti Kiskönyvtár 2–3., Pécs, PTE TTK Földrajzi Intézet, Ázsia Központ: 287–298.
- 4 A részt vevő országok: Németország, Franciaország, Nagy-Britannia, az Osztrák–Magyar Monarchia, Olaszország, Oroszország (európai és ázsiai területekkel), Belgium, Hollandia, Portugália, Spanyolország, Dánia, Svédország, Törökország (európai, afrikai és ázsiai területekkel) és az Amerikai Egyesült Államok.
- 5 A konferencia főokmányának (*Acte final*) szövegét 1886-ban XIV. törvényikként iktatták be a magyar törvények közé („az Afrika némely [Kongo] vidékére vonatkozó kérdések szabályozása iránt tartott berlini értekezlet főokmányának beczikkelyezéséről”). Megtalálható az interneten is: 1000 év törvényei internetes adatbázis, CompLex Kiadó Kft., 2003: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6207> (2008.06.10.). A főokmány eredeti, francia nyelvű szövege megtalálható többek között: Brunshwig, Henri (1971): *Le partage de l’Afrique noire*. Paris, Flammarion: 111–128, angol nyelven olvasható például az interneten: Australian Treaty Series 1920, N° 17, Department of Foreign Affairs and Trade, Canberra: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/17.html> (2005.11.03.).
- 6 A berlini konferenciához kötődő tévhitekkel bővebben foglalkozik Szabó Loránd (2002): „Afrika felosztása? Az 1884–1885-ös berlini Kongó-konferencia.” In: Szabó Loránd – Ölbei Tamás – Wilhelm Zoltán (szerk.): Anyaországok és (volt) gyarmataik 1. Pécs, PTE Afrika–Amerika–Ázsia Universitas Munkacsoport: 85–92.
- 7 A belga uralkodóról és két államáról két tanulmány magyar nyelven: Búr Gábor (1987): „A liberális rabszolgatartó (II. Lipót 1835–1909).” In: Szvák Gyula (szerk.): *Koronás portrék*. Budapest, Kozmosz könyvek: 295–314; Szabó Loránd (2000): „II. Lipót két országa – kettős élete?” In: Fischer Ferenc – Majoros István – Vonyó József (szerk.): *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében*. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. Pécs, University Press: 569–579.

- 8 A leghatalmasabb rabszolga-kereskedőről, Tippu Tipről, akit „oszd meg és uralkodj!”-politikájához ügyesen felhasznált a belga király, bár ezzel kétségtelenül az őt támadóknak kínált újabb felületet, lásd a következő tanulmányt: T. Horváth Attila (2006): „A szuahéli karavánkereskedelem hatása a Kongó-medencében.” In: Sebestyén Éva – Szombathy Zoltán – Tarrósy István (szerk.): Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára. Pécs, Publikon Könyvek – ELTE BTK Afrikanisztikai Oktatási Program: 394–403.
- 9 A franciák is alkalmazták kínaiakat az építkezésen. A korszak egyik neves újságírója, Albert Londres 1929-ben mutatta be mindenfajta szépítgetés nélkül *Terre d'ébène* (Ébenfekete föld) című művében a Francia Kongóban rengeteg áldozatot követelő „Congo–Océan” (azaz Brazzaville–Pointe-Noire) vasútvonal épülését. Az akkor még alig ismert Georges Simenon írt Georges Caraman álnéven egy novellának is beillő hosszúságú cikket 1933-ban a J. Ferenczi et Fils kiadó *Police et Reportages* című képes hetilapjába „*Cargaisons humaines*” (Emberszállítmányok) címmel (18. szám: 1933. augusztus 24.), melyben arról tudósított, hogy Matadiból Bordeaux-ba tartó útja során kétszáz kínai is velük utazott, akik a hírhezt Brazzaville–Pointe-Noire vasút építésén dolgoztak, mivel a helyi munkaerő túl könnyen belehalt az embertelen körülmények közt végzett munkába. Emiatt a francia hatóságok kínai és annami (vietnami) munkásokat szerződtettek, akik két évig dolgoztak, és „több mint a felük túlélte”. Erős kontrasztot képez ezzel, és némi ellentmondást mutat az egy évvel korábban Simenonnak saját nevében a Gallimard kiadó *Voilà* című képes hetilapjába „*L'heure du nègre*” (A néger ideje) címmel írt cikksorozatából a harmadik (83. szám: 1932. október 22.), az „*Au bout de la voie*” (Az út végén) című írása, mivel itt is megemlíti, hogy emiatt sok kínait szerződtettek, de azután már egész kis hajók is elegendőnek bizonyultak a túlélők hazaszállítására. Az ebben szereplő – erős írói sarkítással élő – „statisztika” azt állítja, hogy a Congo–Océan vasút átlagosan talpfánként egy fekete és kilométereként egy fehér munkás életébe kerül. (Ma az összes áldozat számát mintegy 20000 főre becsülik. Egy kilométeren 1666 talpfát kellett lefektetni, miközben a vasútvonal nagyjából 510 km-es, tehát ez esetben több mint 850000 afrikai áldozata lett volna az építésnek...)
- 10 Angol nyelven olvasható az interneten: <http://www.chss.montclair.edu/english/furr/i2l/ks.html> (2008.06.24.).
- 11 Kongó-Kinshasa gyarmati időszak utáni politikai történetéről részletesen magyarul lásd: Benkes Mihály István: (2004) „A kongói válság történeti gyökerei – a mobutizmus politikai hagyatéka.” *Kül-Világ*, I. évf. 2004/1: 1–23. <http://www.kul-vilag.hu>.
- 12 A kongói válságban harcoló fehér zsoldosokról egyikük nemrégiben történt halála kapcsán lásd: Csizmadia Sándor (2007): „Nekrológ: Bob Denard – a 'köztársaság kalózkapitányának' halálára.” *Kül-Világ*, IV. évf. 2007/3–4: 114–121. <http://www.kul-vilag.hu>, valamint Szabó Loránd (2007): „A 'Köztársaság kalóza' átkelt a Styxen – Bob Denard” *Afrika Tanulmányok*, I. évf. 3. szám, 2007/3: 67–73.
- 13 Ettől kezdve tetszelgett előszeretettel leopárdprém fejfedőben, és 1972-ben a katolikus keresztneveit is egy beszédes törzsi névvel váltotta fel: Sese Seko Kuku Ngbendu Wa Zabanga (a győzelmet daloló kakas, a megállíthatatlan, egyre csak hódító harcos).
- 14 1997-ben a tanzániai határvidéken hosszú időt eltöltő, ennél fogva sokszor angolul és szuahéliül boldogulni kénytelen Laurent-Désiré Kabila a frankofónia hetedik, hanoi csúcserkeztetésén (melyet egy évvel később már a Frankofónia Nemzetközi Szervezetének [*Organisation Internationale de la Francophonie*] hívták) azzal fenyegetőzött, hogy a Kongói Demokratikus Köztársaság kilép a szervezeten, de végül visszakozott. (Jelenleg pedig a québeci csúcson arról határoztak, hogy a tizenegyedik, 2012-es csúcson Kinshasában fogják megtartani.)
- 15 Az elmúlt másfél évtized politikai eseményeiről részletesebben magyarul lásd: Szabó Loránd (2007): „Kongó. Válságóc Kelet és Nyugat között. Zaire/Kongói Demokratikus Köztársaság 1995–2005.” *Afrika Tanulmányok*, I. évf. 2007/1: 33–43; valamint Szabó Loránd (2008): „Kongói kaleidoszkóp 1998–2008: a hatalmi erőter változásai.” *Külgvi Szemle* 2008/4. (megjelenésre elfogadva).

Felhasznált irodalom

- Dorigny, Marcel – Gainot, Bernard (2006): *Atlas des esclavages. Traités, sociétés coloniales, abolitions de l'Antiquité à nos jours.* Paris, Éditions Autrement.
- Etemad, Bouda (2000): *La possession du monde. Poids et mesures de la colonisation (XVIIIe–XXe siècles).* Bruxelles, Éditions Complexe.
- Fage, J. D. – Tordoff, William (2004): *Afrika története.* Budapest, Osiris.
- Pakenham, Thomas (1991): *The Scramble for Africa. White Man's Conquest of The Dark Continent from 1876 to 1912.* New York, Random.
- Simenon, Georges (1976): *À la recherche de l'homme nu. Mes apprentissages 2.* Paris, Union générale d'Éditions.
- Stengers, Jean (1989): *Congo. Mythes et réalités. 100 ans d'histoire.* Paris – Louvain-la-Neuve, Duculot.
- Vellut, Jean-Luc (2005): „Regards sur le temps colonial.” In: Vellut, Jean-Luc (szerk.): *La mémoire du Congo, le temps colonial.* Tervuren – Gent, Musée Royal de l'Afrique Centrale – Éditions Snoeck.

The
Explorer

Együttműködő partnerünk a **The Explorer** magazin